

INDIKATORLARNING KOMMUNIKATIV VA IDENTIFIKATSION FUNKSIYASI

Boymirzayev Akbarali Mingboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: a.boymirzayev@dtpi.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19441181>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-aprel 2026 yil

Ma'qullandi: 04-aprel 2026 yil

Nashr qilindi: 06-aprel 2026 yil

KEYWORDS

*toponimik indikator,
kommunikativ funksiya,
identifikatsiya, kognitiv model,
kommunikativ iqtisod, semantik
kompresiya, fazoviy tafakkur,
kollektiv xotira, referentsiya.*

ABSTRACT

Maqolada toponimik indikatorlarning nutqiy jarayondagi kommunikativ va identifikatsion vazifalari tahlil qilinadi. Muallif indikatorni shunchaki nomning tarkibiy qismi emas, balki fazoviy kommunikatsiyani ta'minlovchi va ongdagi fazoviy modellarni sinxronlashtiruvchi markaziy mexanizm sifatida talqin etadi. Tadqiqotda "kommunikativ iqtisod" tamoyili asosida ma'lumotlarning semantik kompressiyasi, indikatorlarning kollektiv xotira va hududiy identitetni shakllantirishdagi roli ilmiy asoslab berilgan. Indikatorlarning kognitiv, kommunikativ va ijtimoiy darajadagi uch bosqichli faoliyat modeli taklif etilgan..

Toponimik indikatorni faqat nominativ birlik sifatida tavsiflash uning real lingvistik tabiatini to'liq ifodalaymaydi. Geografik nom tarkibidagi kategoriyalovchi komponent nutqda referentsiyani ta'minlash bilan cheklanmaydi; u kommunikativ makonni tashkil etuvchi struktur tayanch vazifasini bajaradi. Boshqacha aytganda, toponim orqali faqat obyekt ko'rsatilmaydi, balki suhbatdoshlarning ongida umumiy fazoviy model sinxronlashtiriladi. Shu sabab indikatorni nomning semantik elementi emas, balki fazoviy kommunikatsiyani imkonli qiluvchi mexanizm sifatida talqin qilish zarur.

Nutq jarayonida manzilni anglash ketma-ketligi bevosita lingvistik struktura bilan mos tushadi. Odatda so'zlovchi avval obyektни individuallashtirmaydi, balki uni ma'lum kategoriyaga joylashtiradi: *ariq, tepa, yo'l, ko'l* kabi birliklar eshinishi bilan tinglovchi ongida tayyor fazoviy sxema faollashadi. Shundan keyin aniqlovchi element qo'shib, konkret obyekt aniqlanadi: masalan, *Oqtepa, Ko'kko'l, Kattaariq* kabi nomlar aynan shu ketma-ketlikni aks ettiradi. Demak, kommunikativ samaradorlik differensial belgidan emas, kategoriya berilishidan boshlanadi; indikator esa shu boshlang'ich bosqichni ta'minlaydi.

Ushbu hodisa kommunikativ iqtisod tamoyili bilan izohlanadi. Fazoviy tavsifni batafsil bayon qilish katta nutq hajmini talab etadi, bu esa idrokni sekinlashtiradi. Indikator esa murakkab tavsifni qisqa semantik modelga aylantiradi. Masalan, "qishloqdan shimolda joylashgan kichik suv havzasi yonidagi joy" kabi tavsif o'rniga *Ko'lbo'yi* tipidagi nom ishlatilishi yetarli bo'ladi. Natijada informatsiya kompressiyasi yuz beradi: maksimal orientatsiya minimal

lingvistik vosita orqali amalga oshadi. Demak, indikator nutqni qisqartiradi emas, balki kommunikatsiyani optimal shaklga keltiradi.

Mahalliy kommunikativ muhitda indikatorning o'zi ko'pincha yetarli bo'lishi ham shu bilan bog'liq. Bir jamoa vakillari uchun "ariqdan o'tib", "tepaga chiqib" kabi iboralar konkret koordinatani bildiradi. Chunki umumiy fazoviy model kollektiv ongda mavjud. Keng kommunikativ kontekstda esa indikatorga qo'shimcha aniqlovchi qo'shiladi: *Qoratepa*, *Pastariq*, *Yangiqishloq* kabi nomlar hududni tashqi kommunikatsiyada ham tanitadi. Demak, indikator kommunikativ kontekst kengaygan sari differensial komponentlarni talab qiladi, ammo markaziy vazifasini saqlab qoladi.

Indikatorning identifikatsion funksiyasi ham ayni kategoriyalash mexanizmiga tayanadi. Obyektni tanib olish avvalo uning qaysi sinfga mansubligini aniqlashdan boshlanadi. Masalan, *Qorako'l* nomi eshitilganda ongda suv bilan bog'liq sxema, *Yuqoritepa* eshitilganda esa vertikal relyef modeli hosil bo'ladi. Agar kategoriya noto'g'ri tanlansa, identifikatsiya buziladi: suv obyektiga xos belgilar bilan tasvirlangan relyef nomi idrokda qarama-qarshilik tug'diradi. Demak, identifikatsiya kategoriyalash orqali amalga oshadi va indikator ushbu jarayonning boshlang'ich nuqtasidir.

Identifikatsiya individual emas, kollektiv xarakterga ega. Muayyan hududda yashovchi jamoa bir xil indikatorlar tizimidan foydalanib, umumiy fazoviy kod yaratadi. Masalan, Farg'ona vodiysida *ariq* va *soy* bilan bog'liq nomlar ko'pligi suv tarmog'iga asoslangan fazoviy tasavvurni mustahkamlaydi; tog'li hududlarda esa *tepa*, *bel*, *dovon* kabi indikatorlar ustunligi vertikal orientatsiyani asosiy modelga aylantiradi. Shu tarzda indikatorlar majmui hududiy identitetning lingvistik shakliga aylanadi.

Tarixiy qatlamlarda ham indikator identifikatsion belgi vazifasini bajaradi. *Qo'ng'iroq*, *Naymanqishloq*, *Arabqishloq* kabi nomlarda indikator yashash manzilini bildirsa, aniqlovchi etnik kelib chiqishni ko'rsatadi. Natijada toponim faqat fazoviy emas, ijtimoiy identifikatsiya vositasiga aylanadi. Bu holat shuni anglatadiki, indikator orqali makon bilan bog'langan ijtimoiy xotira ham uzatiladi.

Kommunikativ va identifikatsion funksiyalar o'zaro shartlangan. Agar indikator umumiy fazoviy sxemani yaratmasa, obyektni tanib olish qiyinlashadi; agar identifikatsiya bo'lmasa, kommunikatsiya samarali kechmaydi. Shu sabab indikator referensial belgi emas, balki nutq va idrok o'rtasidagi vositachi mexanizm sifatida ishlaydi. U fazoviy axborotni uzatadi va bir vaqtning o'zida ongda modelni barqarorlashtiradi.

Bu mexanizm indikatorlarning konservativligini ham tushuntiradi. Masalan, *Chorsu*, *Registon*, *Qorako'l* kabi nomlarning aniqlovchi qismlari tarixiy o'zgarishga uchrashi mumkin, ammo kategoriyalovchi komponent saqlanib qoladi, chunki u kommunikativ tizimning asosiy tayanchidir. Indikator o'zgarsa, jamoaning fazoviy modeli ham qayta shakllanishi kerak bo'ladi; shu sabab u eng sekin almashuvchi element hisoblanadi.

Shunday qilib, indikator orqali fazoviy axborot kodlanadi, kollektiv xotira mustahkamlanadi va nutq iqtisodiylashadi. U obyektni ko'rsatish bilan birga, uni qanday tasavvur qilish kerakligini ham belgilaydi. Bu jihatdan toponimlar kartografik belgilar emas, balki ijtimoiy-kognitiv koordinatalar tizimidir.

Indikatorlarning kommunikativ funksiyasi fazoviy axborotni qisqa va samarali shaklda uzatishga xizmat qiladi; identifikatsion funksiyasi esa obyektni kollektiv fazoviy modelga joylashtirish orqali tanib olishni ta'minlaydi. Ushbu ikki jarayon

o'zaro bog'langan holda indikatorni oddiy nom komponentidan ijtimoiy-kognitiv mexanizm darajasiga ko'taradi. Natijada geografik nomlar orqali nafaqat manzil belgilanadi, balki jamoaning makon haqidagi umumiy tasavvuri ham barqarorlashadi.

Indikatorlarning kommunikativ salohiyatini yanada chuqurroq anglash uchun ularni nutqning pragmatik tashkiloti doirasida tahlil qilish zarur. Har qanday fazoviy murojaat akti tasodifiy leksik tanlov natijasi emas, balki kognitiv tartiblangan operatsiyalar ketma-ketligidir. Bu ketma-ketlik, odatda, uch bosqichda ro'y beradi: umumiy fazoviy sxemani faollashtirish, referensial toraytirish va yakuniy identifikatsiya. Ushbu zanjirda indikator boshlang'ich semantik signal vazifasini bajaradi. Agar mazkur signal yetkazilmasa, keyingi aniqlashtirish operatsiyalari adresat ongida mos tayanch topa olmaydi. Shunday qilib, indikator kommunikativ aktning fakultativ unsuri emas, balki uning kognitiv boshlanish nuqtasidir.

Masalan, *Pastdarg'om*, *Yuqori Chirchiq*, *Kattako'prik* kabi nomlarda aniqlovchi komponentlar differensial vazifani bajaradi, biroq fazoviy modelni faollashtiruvchi markaziy unsur baribir indikator hisoblanadi. *Darg'om* suv yo'li haqidagi sxemani, *Chirchiq* gidrografik tizimni, *ko'prik* esa infratuzilmaviy o'tish nuqtasini ongda tiklaydi. Demak, kommunikativ idrok avval obyektни tasavvur qilishdan boshlanadi, keyin uning aniq variantini ajratadi. Struktur ketma-ketlik — aniqlovchi + indikator — yuzaki darajada differensial belgi ustuvorligini ko'rsatsa-da, semantik markaz indikator atrofida shakllanadi.

Kommunikativ iqtisod prinsipi ham aynan shu hodisa bilan izohlanadi. Fazoviy manzilni to'liq tavsiflash katta diskursiv hajm talab qiladi; indikator esa murakkab tasvirni sxematik modelga aylantiradi. Natijada semantik kompressiya yuz beradi: murakkab koordinatalar tizimi qisqa lingvistik belgiga siqiladi. Masalan, "kanal bo'yidagi yangi aholi punkti" kabi tavsif o'rniga *Yangiariq* nomi yetarli bo'ladi. Bu yerda nutq qisqarmaydi, balki ma'lumot strukturalashadi — indikator ortiqcha tafsilotni chiqarib tashlab, idrokni optimallashtiradi.

Kommunikativ kontekstning o'zgarishi indikatorning interpretativ og'irligini ham o'zgartiradi. Lokal diskursda umumiy tajriba mavjud bo'lgani sabab indikatorning semantik hajmi kengayadi: "soy tomonda" iborasi muayyan joyni bildiradi. Global diskursda esa shu ibora umumiy orientatsiya darajasida qoladi va aniqlovchi komponent talab etadi: *Oqsoy*, *Ko'ksoy*, *Kattasoy*. Demak, kommunikativ makon kengaygan sari struktur differensiallashuv kuchayadi. Bu esa til tizimida struktura kengayishining ijtimoiy-kommunikativ sababini ko'rsatadi.

Identifikatsion funksiya kommunikativ mexanizmning kognitiv davomidir. Obyektни tanib olish uni qaysi turkumga mansub ekanini aniqlashdan boshlanadi. Masalan, *Qorako'l* eshitilganda suv havzasi haqidagi model, *Qiziltepa* eshitilganda esa relyef modeli faollashadi. Agar kategoriya noto'g'ri kodlansa, identifikatsiya ham muvaffaqiyatsiz kechadi. Demak, identifikatsiya — kategoriyalashning natijasi, indikator esa uning boshlanish nuqtasi.

Ushbu jarayon individual emas, kollektiv xotira bilan bog'liq. Muayyan hudud aholisi bir xil indikatorlar tizimidan foydalanib, umumiy fazoviy kod yaratadi. Farg'ona vodiysida *ariq* va *soy*, tog'li hududlarda *tepa* va *dovon*, cho'l zonalarida *quduq* indikatorlarining ustunligi hududiy tafakkur modelini shakllantiradi. Natijada toponimlar koordinata tizimi emas, balki ijtimoiy kelishuv asosidagi fazoviy kodga aylanadi.

Identifikatsiya ijtimoiy qatlamga o'tganda indikator yanada murakkab semantik yuklama oladi. *Chorsu*, *Registon*, *Ark* kabi nomlar geografik obyektни emas, institutsional makonni bildiradi. Bu yerda indikator fazoviy joylashuvni emas, funksional markazni identifikatsiya

qiladi. Demak, toponim ijtimoiy institutning lingvistik belgisi sifatida ishlaydi va makon bilan faoliyatni birlashtiradi.

Tarixiy nomlarda indikator kollektiv xotira tashuvchisiga aylanadi. *Qo'ng'iroq, Naymanqishloq, Arabqishloq* kabi birliklarda indikator yashash manzilini bildiradi, aniqlovchi esa etnik kelib chiqishni saqlaydi. Bunday nomlar fazoviy orientatsiyadan tashqari tarixiy identifikatsiyani ham ta'minlaydi. Natijada geografik nom vaqt o'qi bo'ylab uzluksiz identifikatsiya mexanizmini hosil qiladi.

Diskursiv darajada indikator ideologik ma'nolarni ham tashishi mumkin. *Obod* komponenti qatnashgan nomlar — *Do'stlikobod, Mustaqillikobod* — obyektini emas, rivojlanish konseptini identifikatsiya qiladi. Bu holatda indikator fazoviy kategoriya bilan ijtimoiy qiymatni birlashtiradi. Demak, kommunikativ funksiya semantik ideologizatsiya bilan kesishadi.

Natijada indikator uch darajada faoliyat ko'rsatadi:
— kognitiv darajada fazoviy sxemani faollashtiradi;
— kommunikativ darajada referensiyani optimallashtiradi;
— ijtimoiy darajada identitetni mustahkamlaydi.

Ushbu ko'p qatlamli faoliyat indikatorni oddiy leksik komponentdan ijtimoiy-kognitiv mexanizm darajasiga olib chiqadi.

Indikatorlar geografik nom tarkibidagi yordamchi unsur emas, balki fazoviy kommunikatsiyaning struktur tayanchidir. Ular ma'lumotni qisqartirmaydi, balki uni tartiblaydi; obyektini ko'rsatmaydi, balki uni qanday idrok etish kerakligini belgilaydi. Shu bois toponimlar kartografik belgilar majmui emas, balki kollektiv tafakkurning lingvistik modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Turdibekov M. Toponimikada tasniflash masalasi. – O'zbekiston milliy axboroti. – Toshkent, 2024.
2. Ahmadaliyev A. Toponimikava geografik terminshunoslik. – Farg'ona, 2018.
3. Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1977.
4. Ahmadaliyev A. Toponimika va geografik terminshunoslik. – Farg'ona, 2018.
5. Oxunov N., Ahmadaliyev Y. Farg'ona viloyati oykonimlarining nomlanish xususiyatlari. Farg'ona. 2010.
6. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2006.
7. Мурзаев Э.М. Оронимия внутренней Азии //Оронимика. – Москва, 1969.
8. Mahmudova Ch. Geografik nomlarni tasniflash. – Moskva, 2022.
9. Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1977.
10. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.